

Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim

İlhan Kutluer, Gürbüz Deniz, Muammer İskenderoğlu,
Semih Ceyhan, M. Nedim Tan, Ercan Alkan,
Mehmet Mehdi Ergüzel, Ahmet Emre Polat, Kenan Mermer,
Mehmet Şamil Baş, Mehmet Uyar, Fuat Aydın,
Scott Rank, Ayten Altıntaş, Nil Sarı,
Ayten Koç, Sena Aydın,
İnan Kalaycıoğlu-İsmail Dinçarslan, Efe Arık

Editörler:

Fuat Aydın & Mükerrerrem Bedizel Aydın

OSAMER
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Mahya Yayınları 47

“Osmanlı’da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim”

İlhan Kutluer, Gürbüz Deniz, Muammer İskenderoğlu,
Semih Ceyhan, M. Nedim Tan, Ercan Alkan,
Mehmet Mehdi Ergüzel, Ahmet Emre Polat, Kenan Mermer,
Mehmet Şamil Baş, Mehmet Uyar, Fuat Aydın,
Scott Rank, Ayten Altıntaş, Nil Sarı, Ayten Koç, Sena Aydın,
İnan Kalaycıoğlu-İsmail Dinçarslan, Efe Arık

“Bu kitapta yer alan metinler, 15-17 Ekim 2015 tarihinde Sakarya Üniversitesi,
Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OSAMER) tarafından düzenlenen,
Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi’nde
sunulan tebliğlerden seçilerek hazırlanmıştır”

Yayına Hazırlayanlar

Fuat Aydın & Mükerrerem Bedizel Aydın

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

stepajans@stepajans.com

Baskı / Cilt

Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46

1. Baskı, İstanbul, Ekim 2016
ISBN 978-605-5222-41-3

© Mahya Yayıncılık, 2016

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. ve Tic. A. Ş.
Göztepe Mah. İnönü Cad. No: 78 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 21182 T (0212) 441 16 47 F (0212) 441 16 13
info@mahyayayincilik.com.tr

OSMANLILARDA ANTROPOLOJİ: AHMED NEBÎL VE İNSANIN MENŞE'İ

İnan Kalaycıoğulları*
İsmail Dinçarslan**

Osmanlılarda antropolojik çalışmaların ilk örneklerine Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* (1863) adlı eserinin temel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu eser, filoloji, etnografya, jeoloji ve arkeolojiye ilişkin konuları içermektedir. Şemseddîn Sâmî Bey'in *İnsan* (1878) ve *Yine İnsan* (1886) adlı eserlerini ise Osmanlılarda gerçek anlamda ilk antropolojik yayınlar olarak sayabiliriz. Şemseddîn Sâmî Bey, bu eserlerinde insana dair sorulara cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ona göre, antropoloji jeolojinin, filolojinin, coğrafi gelişmelerin, arkeolojinin ve iskeletlerin incelenmesi yoluyla insan türünün tarihini yeniden düzenlemektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde dönemin tanınmış etnologlarından Andreas David Mordtmann'ın (1811-1879) Mekteb-i Mülkiye'de verdiği ders notlarından Osman Bey'in (1856-1920) hazırladığı *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* adlı eser ise, her ne kadar yazarın akademik bir geçmişi olmasa da, eserde Batılı bilim insanlarına atıfta bulunulması ve Mekteb-i Mülkiye'nin ders müfredatına ilişkin bilgiler verilmesi açısından önemlidir. Yine bu dönemde kaleme alınmış olan *Etnografya: İlm-i Akvâm* adlı eserde Mustafa Satı Bey, fizik antropolojinin temel

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fak. (ikalayci@ankara.edu.tr).

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (dincarslanismail@gmail.com).

konularından söz etmiş, kavimleri karşılaştırmalı olarak incelemiş ve kavimleri sınıflandırıp her birinin özelliklerini belirtmiştir.¹ Mustafa Satı Bey'in eseriyle aynı yıl yayımlanan bir diğer eser de Ahmed Nebîl'in Haeckel'in metninden İnsanın *Menşe'i Nesl-i Beşer* başlığıyla yaptığı çeviridir. Bu çevirinin öneminin daha iyi anlaşılabilmesi için Ahmed Nebîl'in yaşadığı dönemin özelliklerine ve hayatına ilişkin kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı sosyal ve siyasal hayatına birçok yeni fikir ve düşünce akımı girmiş ve bu fikirler kişileri ve toplumun bir bölümünü derinden etkilemiştir. Osmanlı düşünce hayatına girerek kendisine sağlam bir zemin bulmaya çalışan akımlardan biri de sosyalizmdir. Osmanlılarda sosyalist düşüncenin tanınmasında ve yeşermesinde çalışmalarıyla etkili olan isimler arasında Bahâ Tevfik, Ahmed Samim, Emin Lâmi, Bekir Fahri, Memduh Süleyman, Ahmed Rıfka, Rıfka Halid ve Ahmet Rıfat'ı sayabiliriz. Öte yandan bu isimlerle aynı havayı soluyan ve özellikle Bahâ Tevfik'le birlikte önemli bir yayın faaliyeti içerisine giren Ahmed Nebîl'in adı pek geçmez. Oysa Ahmed Nebîl yaşadığı döneme dair araştırmalarda üzerinde durulması gereken önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmed Nebîl (Çıka), doğum tarihi bilinmemekle birlikte hayatına dair kısıtlı bilgilerin paylaşıldığı çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre, 1913'ten sonra uyruk değiştirip Arnavutluk'a gitmiş ve Enver Hoca'nın çeteleri tarafından öldürüldüğü 1945 yılına kadar Arnavutluk'ta gazetecilik yapmıştır. Yazın hayatına İzmir gazetesinde "Uçurtma" başlığıyla yayımladığı çalışmayla giren Ahmed Nebîl, *Yirminci Asırda Zeka, İştirak, Çocuk Dünyası, Tenkid, Teşvik, Eşek, Karagöz, Haftalık İzmir, Piyano* gibi dergilerde mensur şiirler, felsefi, siyasi ve edebi yazılar kaleme almıştır.² Bu çalışmaların yanı sıra Ahmed Nebîl ve yakın dostu Bahâ Tevfik XIX. yüzyılın önde gelen Alman materyalistleri Büchner ve Haeckel'den yaptıkları çevirilerle onların temel

1] Galip Akın, "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XLII, 1-2 (2002), s. 9-21; Çiğdem Özbay, "Mustafa Satı El-Husri'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 81-89.

2] İrfan Karakoç, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi Ahmed Nebîl, *Tarih ve Toplum*, 191, İstanbul 1999, s. 5-6.

Görsel 1. Ahmed Nebil'in çeviride yararlandığı Fransızca metnin kapağı

eserlerini ve düşüncelerini Osmanlılara aktararak Geleneksel İslam Öğretisini temellerinden sarsmışlardır. Bilindiği üzere Bahâ Tevfik ve kardeşi Fikri Tevfik, 1908 yılında Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'ni (Bilimsel ve Felsefi Yenilenme Kütüphanesi) kurmuşlar ve burada yayımladıkları eserlerle yerleşik paradigmanın evren-dünya-insan anlayışlarına kuvvetli bir alternatif olabilecek yeni bir paradigmanın altyapısını oluşturmaya çalışmışlardır. Ahmed Nebil de İnsanın Menşei adlı çeviriyi hazırlayarak bu hedefin gerçekleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur.

İnsanın Menşei

İnsanın kökenine dair çalışmaların tam bir bilimsel zemine oturması XIX. yüzyılda mümkün olabilmiş, başta Lamarck ve Darwin olmak üzere pek çok bilim adamının araştırmaları, keşifleri ve kuramlarıyla birlikte insanın kendine ve doğadaki yerine dair bilgileri önceki yüzyıllara oranla muazzam denilecek ölçüde artmıştır. "Almanyalı Darwin" olarak tanınan Ernst Haeckel de bu gelişmenin önde gelen mimarlarından biridir.

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel, 16 Şubat 1834'te Potsdam'da doğmuştur. Johannes Peter Müller (1801-1858), Rudolph Albert von Kölliker (1817-1905) ve Ludwig Carl Virchow (1821-1902) gibi dönemin ünlü bilginlerinden dersler almış ve kısa bir süre hekimlik yapmıştır. Karl Gegenbauer'ın nezaretinde zooloji doktorasını tamamladıktan sonra da Karşılaştırmalı anatomi hocası olarak Jena Üniversitesi'ne girmiştir. Ölümüne kadar bu üniversitede görev alan Haeckel, kaleme aldığı eserler ve düşünceleriyle hem dönemini hem de XX. yüzyılın ilk yarısını derinden etkilemiş, onun yanlış ellerde değerlendirilen bilimsel ve sosyo-politik mirası, Yakın Çağın en büyük soykı-

rımlarından başlıcasının yıkıcı eylemlerine hizmet etmiştir.

Zoolog, anatomist, hekim ve filozof olarak tanıtılabileceğimiz Haeckel'in en önemli yanlarından biri de Darwin'in Evrim Kuramı'nı Kıta Avrupa'sına yaymış olmasıdır. Onun canlılığın başlangıcına dair biyokimyasal süreçlere ilişkin görüşü çok önemlidir. Haeckel, esas olarak organik maddelerin, karbon, azot, oksijen, fosfor ve hidrojen gibi inorganik maddelerden türemiş olduğunu belirtmiştir. En basit protoplazmik varlık ise, inorganik karbonatlardan kendiliğinden türeme yoluyla oluşan "monera"lardır. İlkel organizmalar, bu protoplazmik bileşiklerden çıkmış ve süreç içerisinde, çeşitli etmenlerin etkisiyle türlere ayrılmıştır.

Haeckel, Hayvanlar Âlemini ilk defa tek hücreliler ve çok hücreliler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çok hücreliler, Biyogenetik Yasa'ya uygun olarak, basit ve nesli çoktan tükenmiş olan bir biçimden, yani gastraeadan evrimleşerek oluşmuştur. Onun bu görüşü Gastraea Teorisi olarak bilinmektedir.

Haeckel'e göre Biyogenetik Yasa'nın iki yönü vardır: "Filojeni" ve "Ontojeni". Filojeni bir türün evrimidir ve bunu sağlayan mekanizma ise, çevreye uyum ve kalıttır. Ontojeni ise, aslında Filojeni'nin bir özeti ve ana rahminde görece daha kısa sürede gerçekleşen bir tekrardır. Haeckel bu durumu bilim çevrelerinde adı geçince ilk akla gelen ifadelerinden biri olan "Ontojeni filojenin tekrarıdır." sözüyle açıklamıştır. Ontojeni, daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, bir türe ait embriyonun döllenmeden doğuma değin geçirdiği evrimdir. Haeckel'e göre, bir türün evrimi ile bir bireyin evrimi benzer süreçlerden geçmektedir; aradaki fark ise, aşamaların uzun veya kısa sürelerde gerçekleşmesidir; yani bir türün evrimi yüzyıllar içerisinde oluşurken, bu türe ait bir bireyin evrimi ise birkaç saatten birkaç aya kadar değişen bir süre içerisinde oluşmaktadır. Haeckel *Generelle Morphologie*'de (*Genel Morfoloji*, 1866) bu görüşleri doğrultusunda, farklı hayvan türleri arasındaki akrabalıkların soy ağacını da çizmeye çalışmış ve günümüzde biyologlar tarafından kullanılan ekoloji, şube, filojeni gibi pek çok kavram ve kelimeyi de tanıtmıştır. Öte yandan soy ağacı sistematğine ilişkin görüşleri ve çizimleri daha sonraki birçok çalışmaya temel oluşturmuştur.³

3] Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, "Vahdet-i Mevcûd: Bahâ Tevfik ve Ahmed Nebîl'in

Haeckel felsefi anlamda August Schleicher, Laplace, Lyell, Lamarck, Darwin ve Huxley gibi isimlerden etkilenmesine karşın ona en derin ilhamı, Goethe vermiştir. Erken yaşlardan itibaren ruhban sınıfına karşı olan Haeckel, Goethe'nin eserinde yeni bir Tanrı bulmuştur: Birliğin tanrısı, doğa ve evrenin eşanlamlısıdır. Bu yüzden tüm eserlerinin başında ve sonunda Goethe'nin *Faust* ve *Prometheus* gibi eserlerinden alıntılar yapmıştır. Haeckel, Darwin'in Evrim Kuramı'nı monizm denilen felsefesine destek olması için kullanmıştır. Haeckel monizmin ilkelerini, daha detaylı olarak, büyük bir ilgiyle karşılanan ve çok satılan *Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft* (Din ve Bilim Bağlantısı Olarak Monizm, 1893) ile *Die Welträtsel*'de (Kainatın Muameleleri, 1899) savunmuştur. Monizm birliğin teorisidir ve düalizmin karşıtıdır.⁴

Modern bilim açısından, çeşitli felsefi eğilimler, iki zıt gruba dağılarak Kozmos'un ya düalist ya da monist yorumunu yansıtmaktadırlar. Düalist eğilim, genellikle teleolojik ve idealist dogmalarla, monist eğilim ise mekanik ve realist teorilerle ilişkilidir. Düalizm, en geniş anlamıyla, evreni bütünüyle iki ayrı töze ayırmaktadır: Maddesel dünya ve onun yaratıcısı ve hükümdarı olan tinsel Tanrı. Buna karşılık, monizm, yine en geniş anlamıyla, evrende tek bir töz bilir, aynı anda Tanrı ve doğa, beden ve ruh ya da madde ve enerji, bunlar ayrılmaz.

Haeckel için evrim kanıtlanmış bir olgu ve monist dünya görüşünün zorunlu bir parçasıdır. Monist felsefe bilimsel bilgiye dayanan bir dünyayı kavramsallaştırmaktadır. Dünya, değişmez yasalarca yönetilen bir büyük bütün olarak görünmektedir. Bu yasalar yalnızca inorganik dünyaya değil, ayrıca tüm canlılara da uygulanmaktadır. Bilimsel temeller üzerine kurmaya çalıştığı felsefesinde Haeckel Kant-Laplace Teorisi, Atom Teorisi, Maddenin Korunumu İlkesi, Enerjinin Sakınımı İlkesi gibi dönemin belli başlı fiziksel ve kimyasal teori ve ilkelerinden de yararlanır. O tüm bu bilimsel teori ve ilkelerden esinlenerek de asıl

Haeckel'den Bir Tercümeleri", *Vahdet-i Mevcûd Bir Tabi'at 'Aliminin Dîni*, Ernst Haeckel'den çevirenler: Baha Tefîk ve Ahmed Nebî, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu, Ali Utku, Konya 2014, s. 9-10.

4] Benoît Dayrat, "The Roots of Phylogeny: How Did Haeckel Build His Trees?", *Systematic Biology*, LII, 4 (2003), s. 522-523; A. J. Lustig, "Erich Wasmann, Ernest Haeckel, and the Limits of Science", *Theory in Biosciences*, 121 (2002), s. 255-256.

önemli katkısı Evrim Kuramı'ndan almıştır. Diğer taraftan Haeckel'e göre insanın evrimi sadece onun morfolojisiyle sınırlı değildir, aynı zamanda insan ruhu da evrimsel sürecin sonucunda belirginleşir ve olgunlaşır.⁵

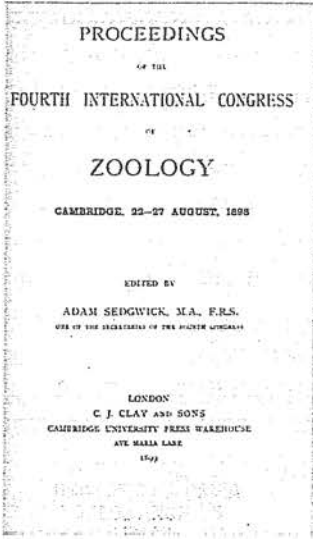
Monist kozmoloji ... şahsî bir Tanrı'nın olmadığını kanıtlamaktadır. Karşılaştırmalı ve genetik psikoloji ölümsüz bir ruhun olamayacağını göstermektedir ve monist fizyoloji özgür irade varsayımının anlamsızlığını kanıtlamaktadır. Sonuç olarak evrim bilimi, inorganik dünyada geçerli olan aynı ezeli ve ebedi kanunların, organik ve manevi dünyada da olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.

Şunu da söylememiz gerekir ki, Monizm Haeckel'in bilimsel mirasına çok zarar vermiş ve 1919'daki ölümünden sonra düşünceleri Almanya'da hem komünist hem de faşist propagandacılar tarafından kullanılmıştır. Özellikle Naziler, Haeckel'in "İrkların evrimsel izi, bireylerinin gelişimlerini yansıtmaktadır. 'İlkel' ırklar, biyolojik köken olarak çocuktur, daha gelişmiş insan topluluklarının koruyucu denetimlerine muhtaçtırlar." görüşünü ırkçılığı haklı çıkarmak için Sosyal Darwinizm'in çarpıtılmış bir biçimi olarak kullanmışlardır. Bunun nedeni, Haeckel'in önceleri Sosyal Darwinizm'i Alman Birliği'nin kurulması için savunmuş olmasıdır.⁶

Haeckel, 22-27 Ağustos 1898'de Cambridge'de düzenlenen 4. Uluslararası Zooloji Kongresine davet edilmiş ve kendisinden modern zoolojiye egemen olan ve aynı zamanda diğer bilimlerle sıkı ilişki içerisinde bulunan en büyük konularından birini seçerek onun üzerine konuşması istenmiştir. Haeckel'a göre, insanın kökeni sorunu kadar hiçbir konu/sorun genel bir fayda, yüksek bir felsefi önem arz etmeyeceğinden 26 Ağustos'ta "Our Present Knowledge of the Descent of Man" (İnsanın Kökenine Dair Mevcut Bilgimiz) başlıklı bir bildiri sunmuştur.

5] Demir ve Yurtoğlu, "Vahdet-i Mevcûd: Bahâ Tevfik ve Ahmed Nebîl'in Haeckel'den Bir Tercümeleri", s. 12; Lustig, "Erich Wasmann, Ernest Haeckel, and the Limits of Science", s. 256; George D. Potts, Ernst Haeckel: a Biographical Sketch, The American Biology Teacher, XXXVIII, 9 (1976), s. 545.

6] James Nicholson ve Daniel Margetts, "Who Was ... Ernst Haeckel", *Biologist*, LIV, 1 (2007), s. 33.

Görsel 2. İngilizce Bildiri Kitapçığı. *The Last Link*'in kapağı

Kongrede çok olumlu tepkiler alan bildiri, ilk defa *Deutsche Rundschau*'nun Aralık 1898 sayısında yayımlanmıştır. İngilizce olarak ise *The Last Link Our Present Knowledge of the Descent of Man* başlığı ile kitaba dönüştürülerek Aralık 1898'de yayımlanmıştır. Haeckel'in bir dönem öğrencisi olan Dr. Hans Gadow da metnin kitaba dönüşmesine katkıda bulunmuş ve Lamarck, Cuvier, Virchow gibi bilginlerin yaşam öyküleri ile Hücre teorisi, evrim faktörleri, jeolojik zaman ve evrim başlıkları altında birtakım notlar eklemiştir. Ayrıca Gadow, metinde geçen bazı terimlere ilişkin küçük bir sözlüğü de kitabın arkasına eklemiştir. Haeckel'in çok sayıda seçkin zoolog, anatomist ve paleontolog tarafından onaylanan bildirisi, ayrıca 1900 yılında Dr. L. Laloy tarafından bir önsöz eklenerek

État Actuel de Nos Connaissances sur L'Origine de L'Homme başlığıyla Almanca 7. baskısından Fransızcaya çevrilmiştir. Ahmed Nebîl'in Fransızca metin temel alarak Osmanlı Türkçesine yaptığı çeviri ise *İnsanın Menşesi Nesl-i Beşer* başlığıyla 1911 yılında yayımlanmıştır.

İnsanın Menşesi'nin Ahmed Nebîl tarafından çevrilmesi kadar Bahâ Tevfik'in bu çevirinin başına eklediği önsöz de ilgi çekici olduğundan, öncelikle Baha Tevfik'in kritik bir gözle doğa bilimlerinin bizdeki durumuna bakışı ve dile getirdikleri üzerinde durmak gerekir:⁷

Bahâ Tevfik, insanın kökeni konusunda bir görüşün ortaya konulabilmesi için öncelikle o konuda birtakım bilgilere sahip olunması gerektiğini, ama bu noktada kendisinin bir şey söyleyemeyeceğini belirterek "Hangi belgeme, hangi incelememe, hangi müzeme, hangi mükemmel laboratuvarıma güvenilebilir? ... Hangi bilginimiz, hangi bilim adamımız bu konuda ağzını açabilir, dudaklarını kımıldatabilir?" sorularını yöneltmektedir. Böylece Bahâ Tevfik, içinde yaşadığı

7] Ahmed Nebîl, *İnsanın Menşesi*, (İstanbul, 1911), s. 10-13.

toplumda biyoloji ve antropoloji gibi bilimlere dair o döneme değin pek bir şey yapılmadığına işaret etmekte ve bunun kanıtı olarak da Osmanlıcada bu tür bilimlere dair hiçbir terimin, hiçbir tabirin var olmadığını hatırlatmaktadır. Bu eksikliği gidermek için de önsözün sonunda teknik ve bilim terimlerini çevirirken izledikleri yolu açıklamakta ve verdiği örneklerle bilim dilini Türkçeleştirme girişimleri hakkında okuyucuları aydınlatmaktadır. Bahâ Tevfik'in bu tespiti, Osmanlı bilim dünyası için jeoloji, biyoloji, antropoloji ve evrim başlıklı konular ile çalışma alanlarının tarihinin çok da eski olmadığını göstermektedir. Ayrıca Darülfünun'da okutulan doğa bilimleri derslerinin niteliğini de sorgulayan Bahâ Tevfik, bu derslerin yüzeysel ve havadan sudan olduğuna, öğrencilerin doğanın önemli mimarlarını öğrenmek bir yana ezberciliğe boğulduklarına ve dolayısıyla da zihinlerinin alt üst olduğuna dikkat çekmekte ve bu seviyedeki eğitimle beraber Osmanlıların doğa bilimleri alanında bir varlık göstermesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bahâ Tevfik, cümlelerine bu alanda çalışan araştırmacıların sayıca azlığına dikkat çekerek devam

etmekte ve önemli gördüğü isimlerin adlarını vermektedir.

ارنت هاگل
انسانک منشے
نسل بشر
احمد نبیل

پر باتلر - پریاترک نسب شجرسی - انسانک نسل
- لامارک و داروین - انسان تکونک تاریخ - نسل
عضولریک کنی - ماددک ایچی قوتی - انسان این
مابون آراسندک کدوک - چارادک کتف - ارض
طبقاتک عالم دورک امتدادی - عمومی نتیجہ

تجدید و ترقی و علمی کتب خانہ طبع ایدلند

طبعیت

درس سادات

Matbaa-i Nefâset, Dersa'âdet

İnsanın *Menşe'*i'nde Ahmed Nebîl, insanın kökeniyle ilişkilerinden dolayı primat takımından, düşünce organımız olan beynin evriminden, madde ve kuvvetin öncesiz ve sonrasızlığından, insan ile primat takımları öğeleri arasındaki taksonomik ilişkiden, Java'daki keşiften ve yeryüzü tabakaları ve jeoloji devirlerine ilişkin bazı sorunlardan bahsetmektedir. Genel hatlarıyla evrim kuramına ilişkin açıklayıcı kanıtlara yer vermektedir. Bu çalışmanın okuyucular için ilgi çekici olduğunu düşündüğümüz bir kısmını, günümüz Türkçesiyle aşağıda veriyoruz:

Görsel 3. Ernest Heinrich Haeckel, *İnsanın Menşe'i*, *Nesl-i Beşer*, terc. Ahmed Nebîl, *Teceddüd-i İlmî ve Felsefe Kütübhânesi Tarafından Tab' Edilmiştir*

On dokuzuncu asrın doğa bilimcileri arasında Charles Darwin en büyük başarıyı kazandı. Hatta son kırk sene zarfında kurmuş olduğu esas o kadar önemli işler gördü ve bilime o kadar hiz-met eyledi ki tabii bilimler âleminde bu başarıyı, tarihi bir başlangıç saymak gerekir. Hiç örneği bulunmayan böyle bir başarının sebeplerini araştırarak olursak her yerde tekrar ettiğim gibi burada da Darwin'in şahsında üç önemli meziyet bulunur. Darwin öncelikle Lamarck'ın Lamarckizm diye adlandırılan seleksiyon teorisini birçok yeni ve biyolojiye ait bilgilerle kuvvetlendirmiş, bu suretle birtakım esaslar teşkil etmiştir.

İkinci olarak yeni seleksiyon teorisini kurdu ki hakiki Darwinizm budur. Üçüncü olarak antropojeniye ait önemli sonucu meydana çıkardı ki bu sonuç, yukarıda saymış olduğumuz diğer iki esasa nispetle daha önemli olan evrim meselesini tamamlıyor. Darwinizm denilen görüşün işte bu üçüncü kısmı insanın nesline ve kökenine ait oluyor ki biz burada kısaca bu yanı açıklamaya çalışacağız. Özellikle insanın kökenine dair bugüne kadar elde etmiş olduğumuz bilgilerin derecesine ve kesinliğine genel bir bakış atfettikten sonra insanın soy ağacını inceleyerek adım adım geçmiş olduğu evrim sahasını tayine çalışacağız. Bu meselenin diğer bilimsel, teknik meseleler arasında en mühim bir yere sahip olduğunu iddia edersem buna karşı itiraz edecek hiçbir zekânın var olduğunu zannetmiyorum, çünkü bütün diğer meseleler insanın zekâsına ve yalnız bilgilerimizin psikolojisine dayanılarak halledilebilir, fakat bu mesele insanın hayvanlığı, türünün gelişimi ve zihinsel faaliyeti üzerine kurulmuştur...⁸

...Şu halde çabamızın büyük bir kısmı, insanın evrimi tarihine ait bir esas teşkil eden üç sınıf delili incelemeye ve eleştirmeye sarf edilmiş olacaktır. Bu deliller ise fosiller bilimine, anatomiye ve ontojeneye aittir. Antropojenin⁹ en büyük yardımcılarında olan bu üç bilimin on seneden beri kazanmış olduğu ilerlemelere hızlı bir bakış atfetmek icap eder. Bundan sonra insanın kökenine dair müspet bir surette elde ettiğimiz bilgilerin ne derecede kesin olduklarını genel bir bakışla inceleyeceğiz.

8] Ahmed Nebîl, *İnsanın Menşesi*, s. 21-23.

9] İnsan evriminin tarihidir. Ernest Haeckel'in bu isimde önemli bir kitabı vardır. Buradaki evrim hem cins, hem de embriyo ve fert itibarıyla.

İlk önce karşılaştırmalı anatomi bilimine dayanan zoolojinin tabiat sahasında insan için ayırmış olduğu yeri incelemek gerekir. Bu incele-memiz bize kuramsal bir surette soy ağacı dediğimiz şeyle sınıf, takım, silsile, aile, cins ve tür adlarıyla çeşitli ve eşit olmayan birtakım grup-ları gösterir. Bunların hepsi adı geçen soy ağacının birtakım dalları ve yapraklarıdır. İnsana gelince kendisine ait olan oluşumların hepsini birden gördükten sonra onun da bu soy ağacındaki yerini tayin etmek çok kolaylaşır. Nitekim on dokuzuncu asrın başında Linne tarafından tayin edilen hayvanların en yüksek dört sınıfını Lamarck omurgalılar adı altında birleştiriverdi ki bu kitlenin başında insan cinsi vardır. Hat-ta Linne de bizzat 1735 senesinde *Tabiat Tarihi* adındaki kitabında in-sanı memeli hayvanların birincisi olmak üzere göstermiştir. Şu suretle insanla maymunlar ve lemurlar birbiriyle birleştirilmiş, kısacası insan-larla insana benzeyen hayvanlar arasında hiçbir fark gösterilmemiştir. Sonra yine aynı yazar, bu hayvanları yüce hayvanlar yani primatlar diye diğerlerinden ayırdı ki primat kelimesi tabiatın kralı demektir.

Memeli hayvanları omurgalılar sınıfının diğer hayvanlarından ayrı-ran bütün maddi özellikler insanda da vardır. Şu halde insanın da bu sınıfa dâhil olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Buna karşılık insanın memeliler arasında işgal etmekte olduğu yer hakkında çeşitli teoriler bulunmaktadır. Karşılaştırmalı anatomi esası üzerine 1817'de hayvan-ları sınıflandıran Cuvier, Blumenbach'ın eserine bağlı olarak insanı dört ayaklı hayvanlara karşı iki ayaklı adıyla ayrı bir silsileye dâhil etti ki bu silsilede maymunlar ve lemurlar dâhil değildir. Bu tarzda bir görüş yarım asır bütün zooloji kitaplarında yer buldu. Fakat 1863 sene-sinde bunun bir hata olduğunu ve anatomi açısından maymunların ve lemurların da tabii ki insan gibi iki ayaklı olan hayvanlardan olduğu ispat edilince iş değişti ve primatların silsilesi, Linne'nin iddia ettiği bir tarza girdi.

Son otuz sene zarfında yazarların büyük bir kısmı primatları üç önemli silsileye ayırdılar ki onlar da şunlardır:

1. Lemurlar
2. Maymunlar
3. İnsanlar

Diğer birtakım zooloji âlimleri insanı da tamamıyla maymun famil-

yasına mensup saymaktadırlar. Cinsi itibarıyla pek zengin olan maymun sınıfı iki önemli kısma ayrılır. Bu iki sınıf coğrafya bölümlemesine göre şekillenmiştir ki birinci kısım Amerika ve Batı maymunlarına sahiptir. Bu kısmun kulakları kısa ve kemikli, burunları yassıdır. Bunun için bu kısma dâhil olan maymunlara yassı burunlu maymunlar adı verilir. İkinci kısım ise Asya'da, Afrika'da ve Avrupa'da bulunan maymunlardır ki kulakları uzun ve keza kemikli, burunları ise insan burnu gibi sivri bir haldedir. Bunlara ise sivri burunlu maymunlar denilir. İşte insan en ziyade bu maymunlara benzerlik arz eder. Birçok yazar insanı bu sınıfa dâhil etmede hiç tereddüt etmemiştir.

Hiç şüphe edilemez ki bu bölümleme gayet tabii bir şeydir. Kendi mensupları gerek var olsun ve gerek olmasın hepsi de morfolojiye ait birçok münasebetle birbirine sıkı sıkıya bağlanmışlardır.

Gerçi bunların arasında birçok ihtilafların ve eşitsizliklerin varlığı inkâr olunamaz. Mesela en bayağı cinsten kuyruklu maymunlar, kafaları köpek kafasına benzeyen birtakım hayvanlardır. Özellikle babunlar tamamıyla böyledir. Bunlar insan şeklinin adeta karikatürünü teşkil ederler. Bunlar şekil yönünden pek geride kalırlar ve Plateriniyen ve Prosimiyen denilen hayvanlara bağlanır kalırlar. Diğer yandan antropoid denilen maymunlar ve özellikle antropomorf yani insanımsılar adıyla yâd edilen kısım kuyuksuz insana pek büyük bir benzerlik arz edecek kadar gelişkindir. İşte bunun için primatların anatomisiyle pek çok zaman uğraşan Robert Hartmann adındaki yazar, bu hayvanları aşağıda gösterildiği gibi üç sınıfa bölmeyi uygun bulmuştur.

1. Primarii (İnsanı ve insanımsıları içerir.)
2. Simiae (Olağan maymunları ve özellikle catarrhini ve platyrrhini cinslerini içerir.)
3. Prosimiae (Lemurları içerir.)

Bu sınıflandırma 1890 senesinde gayet önemli olan keşifleriyle insanın hakiki yerini tayin eden ve insana mahsus bazı özel oluşumların insanımsılarda bulunup da diğer maymunlarda bulunmadığını gösteren Selenka tarafından da tasdik olunmuştur. Bu sınıflandırmaların arasından birisini kabul etmek için yine Huxley'in gayet ince bir surette primatların anatomik özelliklerine dair birtakım isabetli eleştirilerini ve 1863 senesinde vuku bulan bazı düşüncelerini dikkate almak gerekir.

Biz bu beyanatı dile getirenin ismine nispetle Huxley teorisi adıyla yâd edeceğiz ki o da şundan ibârettir: "İnsanlarla birtakım maymun silsileleri arasında icra edilen karşılaştırmaların sonuçları bize gösteriyor ki bir insan ile bir goril veya bir şempanze arasındaki anatomi ihtilafı yine bu maymunlarla diğer daha bayağı maymunlar arasındaki ihtilâftan daha büyük değildir" bundan da çıkacak sonuç pek açıktır. Bir kere bu esas kabul edildikten sonra tarafsız olan ve makul bir tarzda düşünen bütün zooloji âlimleri artık insana da maymunlar arasında bulunan tabii yerini vermekte tereddüt etmezler. Bu gibi vasıfları ve delilleri daha ziyade dikkatle inceleyecek olursak bir adım daha ileri atmuş oluruz ki o da genel maymun kelimesi yerine Doğu maymunları tanımlamasını kullanmaktır. Şu halde Huxley'in yukarıda zikrettiğimiz teorisini de aşağıdaki şekle sokmak icap eder:

"Catarrhinae denilen Doğu maymunları ile bize ait iç organlar karşılaştırmalı anatomi bilimi açısından incelenecek olursa görülür ki insan ile insanımsılar denilen maymunlar arasındaki fark, bu insanımsıların diğer daha bayağı maymunlar arasındaki farktan daha büyük değildir."

Esasen primatların anatomisine ait olan bu kanunu biz insanın filojenisi açısından da kullanarak yararlanabiliriz. Şu halde ve bu düzen dâhilinde bütün hayvan ve bitki silsileleri arasında bir münasebet ve bir akrabalık kurulmuş demektir. Bundan da aşağıdaki önemli sonuçlar elde edilir:

1. Primatlar monofiletik tabir olunan tabii bir grup teşkil ederler ki lemurlar, maymunlar ve insanın da dâhil olduğu Archiprimas tabir olunan bir atadan türerler.

2. Primatların iki silsilesi ve lemurlarla en eski ve ilkel olan maymunlardır ki sonra hakiki maymunların kökeni olmuşlardır.

3. Bu sonuncular arasında yine tabii bir grup teşkil eden Doğu maymunları vardır. Bunlara monofiletik maymunlar denilir ki ataları genel ve prosimiyenlere ait bir şubedir. Bugün bu hayvanların yeni dünya maymunlarıyla olan münasebetleri tamamıyla anlaşılmıştır.

4. İnsan, şimdi nesli tükenmiş bulunan catarrhiniler silsilesinden oluşmuştur. Bu silsile esasen beş sacral omura sahip ve kuyruksuz bulunan bir maymun cinsine mensup idi ki onlara antropoid adı verilirdi.

Antropoidlerin de atası aranacak olursa bunların da üç veya dört sacral omura sahip maymunlar olduğu anlaşılır.

Bu dört esas benim görüşüme göre hiç sarsılma kabul etmeyecek derecede sağlam ve bundan sonra gerek anatomi ve gerek fosil bilimine dair meydana çıkacak hiçbir keşif ile değişmeyecek bir haldedir.

Karşılaştırmalı anatomi bilimi hayvan şekillerine ait birtakım oluşumları tahlil ederek ve onların genel olan tabiatlarını bir araya toplayarak kesin bir surette gösterdi ki Huxley'in kanunu pek esaslı ve mühim neticelere sahiptir. Karşılaştırmalı fizyoloji bilimine ait birtakım morfoloji esasları kadar önemli olan bu kanun, herhalde bize bu incelemelerimizde büyük bir dayanak noktası hizmetini yerine getirir.

Tarafsız bir surette icra edilen hayati vazifeler arasındaki genel bir karşılaştırma da bize gösterir ki insan ile maymun arasında esas açısından hiçbir fark yoktur. Beslenmemiz, sindirimimiz, kanımızın dolaşımı, nefes almamız, fiziksel ve kimyasal diğer her türlü hayati hadiselerimiz tamamıyla antropoidlerde de bulunur. Hatta hareket ve duygusallık açısından da bu iddiamızda ısrar edebiliriz. Bizim duygularımız gibi maymunların duyguları da aynı fizik ve kimya kanunlarına tabidirler. Vücûdumuzdaki iskeletimize ait mekanizma, adalelerimiz hareketi de tabii ki antropoidlerde olduğu gibi aynı manivela kanunlarına tâbi olur.

Vaktiyle iki ayak üzerinde gezmeyi insanlar için özel bir vasıf sayıyorlardı. Hâlbuki bu vâsıf gorillerde, şempanzelerde ve özellikle gibbon denilen maymunda tamamıyla vardır.

Dil hakkında da aynı değerlendirmeyi ortaya koyabiliriz. Farklı seslerle onlar da birtakım hislerini, arzularını, aşklarını, nefretlerini ifade edebilirler. Gerçi bunda büyük bir gerilik ve noksan göze çarpar, fakat aynı gerilik ve aynı noksan çocuklarda da bulunur. Memeli hayvanların ve kuşların kendi sesleri ile birçok şeyi ifade ettikleri ve bunun da bir dil demek olacağı herkesçe kabul edilmişti. Kuşların şarkıları tabii ki insanların şarkıları gibi dile has seçilmiş bir özelliktir. İşte antropoidler arasında da bu gibi uyumlu sesler çıkaranlar bulunuyor. Özellikle gibbon veya siamang denilen maymun (*Hylobates syndactylus*) "fa" dan başlayarak muntazam ve temiz bir sesle tamamıyla oktavî uyumlu sesler çıkarır. Artık dilin ve aklın ancak insana

mahsus olduğu teorisi herkes tarafından reddedildiği gibi özellikle Max Müller gibi Oxford'da oturan en büyük bir dil âlimi tarafından da sağlamlaştırıldı...¹⁰

...Sözümü bitirmek için geleceğe de bir bakış atfetmek istiyorum. Kesin olarak inanıyorum ki yirminci asır, evrim ve seleksiyon teorilerini yalnız kabul etmekle kalmayacak hatta bu teorileri insan zekâsının ve asrın en mükemmel bir başarısı gibi dikkate alacaktır, ancak bu teoriler sayesinde ki bütün bilimleri ve fenleri boğmakta olan gayet yoğun bir cehalet bulutu sıyrılıp kalkacak ve insanın kökeni ile beraber diğer birçok mesele de tamamıyla açıklığa kavuşacaktır.

Bu suretle antropojenin bütün bilim dalları ve medeniyet üzerindeki kıymetli tesiri tamamıyla anlaşılacak. Lamarck tarafından temeli atılarak Darwin tarafından yenilenen ve güçlendirilen bu başarılar, geleceğin yükselen kurumlarını taçlandıracaklardır. Bundan başka daima dayanmakta olduğumuz monizm inancı kendisine daha sağlam bir dayanak noktası bulacak ve insanların düşünceleri daha açık ve parlak bir hale gelecektir.¹¹

Sonuç

Haeckel bu bildirisinde Evrim Kuramı tartışmalarının "İnsanın Kökeni" merkezli bir biçimde ele alındığını vurgulamaktadır. Nitekim kendisi de çalışmalarında bu yolu izlemiştir. Ancak biyoloji, antropoloji, paleontoloji, anatomi ve ontojeni gibi çalışma alanlarındaki ilerlemelerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Diğer taraftan bu bilim dallarındaki gelişmeler, bu bakış açısıyla ele alındığında, antropolojinin Batı'daki çağdaş bilimler arasındaki yerinin tespit edilmesi açısından da ipuçları içermektedir. Son olarak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Haeckel'in bilimsel çalışmaları ve felsefi anlayışı, farklı ülkelerde farklı gruplarca kendi düşünce sistemlerine dayanak olması için kullanılmıştır. Almanya'da Naziler ülkelerinin ulusal birliğini sağlamada, Osmanlılarda ise Bahâ Tevfik

10] Ahmed Nebîl, *İnsanın Menşesi*, s. 26-37.

11] Ahmed Nebîl, *İnsanın Menşesi*, s. 78.

ve Ahmed Nebîl gibi sosyalistler, Geleneksel İslam Öğretisine karşı Haeckel'in düşüncelerini etkili bir araç olarak görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Ahmed Nebîl. *İnsanın Menşesi*, İstanbul, 1911.

Akın, Galip. "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XLII, 1-2 (2002): 9-21.

Dayrat, Benoît. "The Roots of Phylogeny: How Did Haeckel Build His Trees?", *Systematic Biology*, LII, 4 (2003): 515-527.

Demir, Remzi ve Yurtoğlu, Bilal. "Vahdet-i Mevcûd: Bahâ Tevfîk ve Ahmed Nebîl'in Haeckel'den Bir Tercümeleri", *Vahdet-i Mevcûd Bir Tabîat 'Aliminin Dîni, Ernst Haeckel'den çevirenler: Baha Tevfîk ve Ahmed Nebîl, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu, Ali Utku, Konya, 2014.*

Haeckel, Ernst. *The Last Link, Our Present Knowledge of The Descent of Man*. London, 1899.

Lustig, A. J. "Erich Wasmann, Ernst Haeckel, and the Limits of Science", *Theory in Biosciences*, 121 (2002): 252-259.

Karakoç, İrfan. "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi Ahmed Nebîl", *Tarih ve Toplum*, 191 (1999): 4-8.

Nicholson, James ve Margetts, Daniel. "Who was... Ernst Haeckel?", *Biologist*, LIV, 1 (2007): 32-34.

Özbay, Çiğdem. Mustafa Satı El-Husrî'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Potts, George D. "Ernst Haeckel: A Biographical Sketch", *The American Biology Teacher*, XXXVIII, 9 (1976): 544-545+556.

Sedgwick, Adam (Ed.). *Proceedings of the Fourth International Congress of Zoology*, London 1899.